

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Ермолаєв Віктор Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
директор Інституту післядипломної освіти,
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, академік НАПрН України,
Україна, м. Харків
e-mail: iposvita@nlu.edu.ua
ORCID 0000-0002-3305-6591

doi: 10.21564/2414–990X.154.233717
УДК 930.1

КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО–ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1920 РОКИ)

У статті розглядаються концепції державотворення доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) – М. Грушевського, В. Винниченка, М. Туган-Барановського, П. Скоропадського, С. Петлюри, С. Дністрянського. В їх основі лежать ідеї розбудови суверенної, демократичної, парламентської республіки (УНР) або альтернативної їй гетьманської Української держави чи демократичної, правової держави (ЗУНР). Вони збагатили державно-правову думку, теоретичні моделі української державності, акумулювали програмні засади політичних партій і громадських організацій. Короткочасність існування УНР та ЗУНР не перекреслює плідного державотворчого досвіду її діячів і народу, демократичного законотворення. Співставляються теоретичні моделі Української Народної Республіки як демократичної, парламентської за формою правління (М. Грушевський, В. Винниченко, М. Туган-Барановський), «трудової монархії» (В. Липинський), парламентсько-президентської республіки як демократичної, правової, соціальної держави (С. Дністрянський).

Особлива увага приділяється політичній публіцистиці М. Грушевського та В. Винниченка, конституційним проектам вітчизняних державотворців. Вони ґрунтуються на короткому, але плідному державотворчому досвіді, сподіваннях реальної перспективи утвердження української національної державності при підтримці міжнародного співтовариства. Звертається увага на спрощене уявлення деяких дослідників про «федералізм» М. Грушевського та інших діячів Центральної Ради, про головні причини її падіння, про вплив геополітичних чинників на державотворчі процеси в Україні, що є порушенням методологічних принципів історизму та об'єктивності.

Позитивний потенціал державотворення 1917–1920 рр. та його невирішені теоретичні й практичні проблеми залишаються повчальним прикладом для нинішніх і майбутніх вітчизняних державних діячів.

Ключові слова: парламентська модель державності; автономія; суверенітет; федерація; УНР; Директорія; ЗУНР.

Ермолаев В. Н., доктор юридических наук, професор, директор Інститута послєдипломного образования Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, академик НАПрН України, Україна, г. Харків.

e-mail: iposvita@nlu.edu.ua ; ORCID 0000-0002-3305-6591

Концепции государственности времени национально-освободительных соревнований (1917–1920 годы)

В статье рассматриваются концепции государственности времени национально-освободительной борьбы (1917–1920 гг.) – М. Грушевского, В. Винниченко, М. Туган-Барановского, П. Скоропадского, С. Петлюры, С. Днистрянского. В их основе лежат идеи развития суверенной, демократической, парламентской республики (УНР) или альтернативной ей гетманского Украинского государства или демократического, правового государства (ЗУНР). Они обогатили государственно-правовую мысль, теоретические модели украинской государственности, аккумулировали программные принципы политических партий и общественных организаций. Кратковременность существования УНР и ЗУНР не перечеркивает плодотворного государственного опыта ее деятелей и народа, демократического законотворчества. Сопоставляются теоретические модели Украинской Народной Республики как демократической, парламентской по форме правления (М. Грушевский, В. Винниченко, М. Туган-Барановский), «трудовой монархии» (В. Литинский), парламентско-президентской республики как демократического, правового, социального государства (С. Днистрянский).

Особое внимание уделяется политической публицистике М. Грушевского и В. Винниченко, конституционным проектам отечественных творцов государственности. Они основаны на коротком, но плодотворном государственном опыте, надеждах реальной перспективы утверждения украинской национальной государственности при поддержке международного сообщества. Обращается внимание на упрощенное представление некоторых исследователей о «федерализме» М. Грушевского и других деятелей Центральной Рады, о главных причинах ее падения, о влиянии геополитических факторов на процессы построения государства в Украине, что является нарушением методологических принципов историзма и объективности. Положительный потенциал государства 1917–1920 гг. и его нерешенные теоретические и практические проблемы являются поучительным примером для нынешних и будущих отечественных государственных деятелей.

Ключевые слова: парламентская модель государственности; автономія; суверенітет; федерація; УНР; Директорія; ЗУНР.

Вступ. Дослідження концепцій державотворення доби національно-визвольних змагань розкриває зміст державницьких проєктів, політичної публіцистики, спогадів діячів Центральної Ради, Директорії, УН Ради, гетьманської держави. Науковий інтерес і сьогодні мають їх конституційні проєкти, законодавчі ініціативи, відстоювані ними моделі державності, пропонувані шляхи вирішення соціально-економічних проблем, оцінки і висновки з практики державотворення.

Концепції відродження національної державності з весни 1917 р. набувають демократичного спрямування, започатковують конституційний процес. Національний конгрес, скликаний УЦР, за визначенням В. Винниченка, став

першим кроком на шляху організації державності. Формування організаційних структур і компетенції Центральної Ради, активний законодавчий процес стали визначальними у перетворенні її у вищий представницький орган, тимчасовий, «революційний парламент». Це був перший вітчизняний загальнонаціональний парламент. Більшовицький переворот в Петрограді у листопаді 1917 р., а потім і більшовицька агресія позбавили діячів УЦР автономістських ілюзій, стимулювали розбудову Української Народної Республіки, активне правотворення. Діячами Центральної Ради була обрана модель парламентської республіки з унітарним державним устроєм.

За п'ять неповних місяців її першого періоду існування відбулось відродження української державності, створена й функціонувала її політична і правова система. Голова Центральної Ради М. Грушевський, Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко у своїх творах відобразили усю складність державотворення, конституційного процесу в УНР, її геополітичного становища. Вони висвітлювали й обґрунтовували напрямки і зміст державно-правового розвитку, розбудови державного механізму, врегулювання земельних відносин, вирішення проблеми захисту суверенітету УНР від більшовицької агресії. Важливого наукового значення набули їх критичні оцінки державотворчого досвіду доби національно-визвольних змагань.

П. Скоропадський мав на меті загасити полум'я революції, відновити порядок у країні, право приватної власності, встановити авторитарний режим. Гетьман був автором проекту Основних законів Української держави, що передбачав збереження й трансформацію гетьманської влади на спадкову конституційну монархію з двопалатним парламентом. Проте авторитет гетьмана, його реформ стрімко падав – далась взнаки залежність влади від німецько-австрійського окупаційного режиму.

Діячі Директорії відновили УНР, продовжили демократичне державотворення, проголосили соборність українських земель, намагались відродити демократичний конституційний процес. За ініціативою В. Винниченка Конгрес трудового народу як передпарламент обрав формою державного ладу в Україні диктатуру «трудова рад», які повинні забезпечувати справжнє народне представництво, «відродження і розвинення нашої національності».

Короткочасність існування Західно-Української Народної Республіки було також позначене плідним досвідом її діячів і народу з відродження української державності на західноукраїнських землях, їх соборності, розбудови центральних та місцевих органів влади і управління, судово-прокурорських органів та збройних сил. Прагнення державотворців ЗУНР засвідчили концептуальне і практичне вирішення ними демократичного законотворення, конституційного закріплення прав і свобод людини і громадянина, вирішення національного питання.

За масштабами суспільно-політичних перетворень в Україні та їх історичним значенням події 1917–1920 рр. співмірні з подіями розбудови нашої незалежної держави на початку 90-х років ХХ ст. Уроки цього досвіду в теорії

і практиці й сьогодні залишаються актуальними. Серед них – послідовне реформування державного механізму, вирішення нагальних соціально-економічних проблем, консолідація суспільства та його політичних сил, реформування судової системи, забезпечення верховенства права в державі, зміцнення її обороноздатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головні засади історико-правової історіографії національно-державного будівництва 1917–1920 рр. були закладені публіцистичними, історичними працями та спогадами визначних вітчизняних державних діячів – М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, П. Христюка, О. Шульгіна, П. Скоропадського, К. Левицького та ін. Написані на злобу дня чи з часовою дистанцією від державотворчих процесів, ці праці зберігають велику історіографічну й джерельну цінність для сучасних дослідників.

Сучасні дослідження концептуальної скарбниці вітчизняних державотворців доби національно-визвольних змагань започатковані О. Л. Копиленком (О. Коруленко) [1], О. М. Мироненком (О. Myronenko) [2], В. Ф. Солдатенком (V. Soldatenko) [3], В. Ф. Верстюком (V. Verstyuk) [4], Д. Б. Яневським (D. Yanevskiy) [5], В. М. Єрмолаєвим (V. Yermolaiev) [6]. Так, О. Л. Копиленко вперше дослідив державницькі ідеї М. С. Грушевського, дав об'єктивну наукову оцінку політико-правових концепцій вченого, стрижнем яких виступала «українська ідея». О. М. Мироненко ґрунтовно вивчив витоки українського революційного конституціоналізму, конституційні проекти, розроблені діячами УЦР, ЗУНР, гетьманом П. Скоропадським. З нових публікацій тематично близькими є лише мої статті [7; 8]. Комплексно порушена тема фактично ще не досліджувалася.

Метою статті є короткий аналіз концепцій державотворення доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., виокремлення державотворчих ідей в публіцистиці, конституційній правотворчості М. Грушевського, В. Винниченка, В. Липинського, С. Дністрянского. Їх твори відобразили не лише важливі сторінки історичного досвіду вітчизняного державотворення, а й містять немало актуальних ідей про народовладдя, демократичні традиції, самоврядування, історичний розвиток вітчизняного конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. У статті використовуються загальнонаукові й спеціально-наукові методи дослідження. Історико-юридичний характер теми зумовив використання методологічних принципів історизму, об'єктивності й соціального виміру політико-правових явищ, у вивченні праць визначних державотворців. Історичний підхід в аналізі державотворчих концепцій дозволяє встановити обставини й умови, які детермінували їх напрямок і зміст. Так, порушення принципу історизму привело деяких сучасних дослідників до легковажного звинувачення М. Грушевського, В. Винниченка та інших діячів УЦР у «федералізмі», недооцінки впливу геополітичних чинників на державотворчі процеси в Україні. Об'єктивність в аналізі й оцінці державотворчих ідей вимагає уникати суб'єктивізму і спрощень в трактуванні останніх. Їх праці доводять, зокрема таке: не дивлячись на поразку української революції,

нетривалість існування Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, вони відродили традицію вітчизняної державності, демократичного державотворення, сприяли формуванню модерної української нації, утвердженню європейських зовнішньополітичних пріоритетів, юридичної визначеності території Української держави.

Методи дослідження диктуються специфікою його теми. Соціальний вимір концепцій дозволяє виявити їх народоправний зміст, тодішній рівень суспільної свідомості та його відображення в працях державотворців, а їх ідеї оцінювати й з позицій соціальних інтересів і очікувань, загальнолюдської моралі. Порівняльно-історичний метод виявляє кардинальне розходження у концепціях, державотворчій практиці діячів УНР та ЗУНР (шлях радикальних демократичних реформ) і більшовицької Росії. Він широко застосовувався, зокрема, М. Грушевським-істориком в аналізі вітчизняної тисячолітньої історії державотворення, його здобутків і поразок, у порівнянні державницьких і правотворчих процесів з європейськими і російськими. Логічний метод важливий у дослідженні концептуальних засад у працях діячів УЦР і Директорії та їх послідовність у реалізації, державотворенні. Цей метод вимагає встановлення причинно-наслідкових зв'язків у вивченні державотворчих процесів, їх відображенні у працях державотворців. Так, проголошення III та IV Універсалів Центральної Ради розглядався ними не лише як закономірний етап українського державотворення, утвердження суверенності й незалежності УНР, а й як логічна відповідь на зміни в міжнародному становищі України, яка ставала повноправним суб'єктом міжнародних відносин.

Використання юридико-догматичного методу допомагає виявити в працях державотворців концептуально нове, проаналізувати особливості їх праворозуміння, дослідження правової реальності й бачення проблем і перспектив відродження української державності, розбудови її політичної і правової систем. Такий аналіз дозволяє встановити правовий зміст конституційних проєктів, сформульованих державотворцями концепцій української держави. Наукова методологія дослідження концепцій державотворення виявляє багатогранність ідейної спадщини їх авторів.

З падінням самодержавства в Росії Тимчасовий український революційний комітет у Петрограді 2 березня 1917 р. у своєму зверненні до українського громадянства зазначав: «найповнішим висловом ідеї національного визволення є національно-державна самостійність». А як «найближчий етап до цього ідеалу виставити гасло вкупі з демократією інших народів Росії перебудови Російської держави на федеративну демократичну республіку з якнайширшими правами окремих націй і якнайширшою національною територіальною автономією України» [9, с. 257]. Ідеї автономії України, скликання Всеросійських Установчих зборів формулювались у постановках з'їздів Союзу українських автономістів-федералістів 25–26 березня, українських соціалістів-революціонерів 4–5 квітня [9, с. 264–265, 266–267]. Ці ідеї стають для української демократії загальноновизнаними.

Повернувшись із заслання, 19 березня М. Грушевський у Києві на українському вічі говорив про перспективи «свободної політичної роботи», утвердження народовладдя й демократичної автономії в складі Російської Федеративної Республіки» [10, с. 4]. Обраний Головою Української Центральної Ради, він в організації державотворення першочерговим завданням бачив перетворення її у вищий представницький орган України, не чекаючи Установчих зборів та їх санкції на українську автономію. Всеукраїнський Національний Конгрес 5–7 квітня поповнив склад УЦР, легітимізував її національне, соціальне та партійне представництво, визначив перспективи розбудови національно-територіальної автономії України [9, с. 283–285; 11, с. 60–70].

Обраний заступником Голови УЦР В. Винниченко теж поділяв орієнтацію на автономію України в складі «федеративно-республіканської Росії» з огляду на історичні, економічні й культурні зв'язки між ними [13, с. 4]. Знаючи трагічні наслідки таких ілюзій, нам легко засуджувати діячів УЦР за їх «федералізм», але він був складовою програм усіх тодішніх політичних партій, представлених в Раді, правової й суспільної свідомості в революційній Україні. Як недалеке майбутнє бачилась федерація Європи, а далі – «федерація світу». Ще один важливий аргумент на користь федералізму Грушевський наводив на засіданні Малої ради УЦР перед оголошенням III Універсалу: «Рятуймо Російську Федерацію! Їй грозить розвал. Ми не можемо до того допустити... Росія федеративна для нас цінна і потрібна, і ми мусимо її порятувати всіма силами» [10, с. 62, 74]. Голова Центральної Ради не міг припустити, що за місяць російські війська вже будуть у Харкові, щоб «рятувати» Україну. Правда, М. Грушевський вже тоді передбачав можливість альтернативного державного розвитку України: «або Федерація Російської держави, а як ні, то повна незалежність України» [14, с. 10–11].

За спогадами В. Винниченка, Д. Дорошенка Центральна Рада з самого початку мислилась «організацією парламентського типу» [13, с. 43–46; 15, с. 85–86]. Генеральний писар УЦР П. Христюк згадував, що із завершенням формування її складу на п'ятих загальних зборах 30 червня було вирішено почати процес перетворення Центральної Ради у «Тимчасовий крайовий парламент» [16, с. 86]. Неможливість проведення територіальних виборів за умов війни не зупинило діяльність парламентарів з формування його організаційних структур і компетенції, а головне, з проголошенням Української Народної Республіки після жовтневого більшовицького перевороту в Петрограді, активного право- і державотворення.

Не дивлячись на складні обставини (наявність фронтів на території України, протидія Тимчасового уряду, більшовицька агресія, початок громадянської війни, німецька окупація), Центральна Рада, прийняла близько 130 законів та інших нормативних актів. Серед них близько 100 – з проголошенням УНР та її самостійності [17, с. 277–278]. «Ті підстави соціального ладу, – зазначав Голова УЦР, – які досі заложило законодавство Центральної Ради, диктувались не страхом перед більшовизмом, ...вони клались на те, щоб справді дати підстави

Нової України» [14, с. 32–33]. На думку М. Грушевського, прийняті закони, Конституція УНР відкрили перспективи «перейти до нормального парламентського життя, закінчивши тим взагалі добу революційної творчості... Краще йти вперед, ніж назад» [10, с. 12–13].

Для В. Винниченка – письменника і політика, українська державність – не стільки мета, скільки засіб реалізації головного завдання: відродження нації. «... Нашою метою, істотною, ґрунтовною метою була не сама державність. Наша **мета була – відродження, розвинення нашої національності**, пробудження в нашому народі своєї національної гідності, здобуття сих форм і забезпечення їх» [13, с. 177].

Державність, державне життя нації для соціалістів – явище тимчасове, яке зникне з перемогою соціалізму у світі. Теоретичну модель переходового «державного соціалізму» для України розвивав і тодішній міністр фінансів уряду УНР академік М. Туган-Барановський [18, с. 342–369]. Політична влада перетвориться в «організацію культури», держава – в кооперативний соціалізм, з «самим широким розвитком місцевого самоврядування». Проте соціалістичні експерименти діячів Центральної Ради, скасування приватної власності позбавляли її широкої соціальної підтримки, загальмували її демократичне державотворення.

Державний переворот 29 квітня 1918 р., підтриманий німецьким командуванням у Києві, зримо засвідчив слабкість влади УНР, її соціальної опори. Гетьман П. Скоропадський у «Грамоті до всього Українського Народу» визначав завдання побудови такої державної влади, «яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці» [19, с. 82–83]. Проте у своїх зобов'язаннях німецькому командуванню обіцяв: «...нові вибори до законодавчих установ відбудуться не раніше повного заспокоєння краю і строк їх скликання встановлюватиметься по згоді з німецьким командуванням» [20, с. 101]. Гетьман власноручно виправив «Проект Основних законів Української держави», складений за текстом одного з варіантів «Основного закону Російської імперії» [21, с. 224–258].

Проект гетьманської конституції передбачав перетворення гетьманської влади у спадкову конституційну монархію.

Теоретичну консервативно-монархічну модель української державності розробляв і гетьманський посол у Відні В. Липинський. Організація політичної влади ним передбачалась трирівневою: гетьман як гарант суверенітету нації, глава оборони держави, виконавчої влади; територіальна і трудова, верхня і нижня палати парламенту, де нижня палата своїм складом представляє землі України, а верхня – виборну аристократію, трудові організації (профспілки та ін.); місцеве самоврядування. У його концепції «трудої монархії» гетьманська влада обмежується законом, надається першорядного значення захисту прав і свобод людини і громадянина, децентралізації державного управління і розвинутому місцевому самоврядуванню [22, с. 65–470].

14 листопада 1918 р. антигетьманський Український національний союз, що складався з представників різних політичних партій і груп, ухвалив план

повстання, обрав Директорію на чолі з В. Винниченком. Згодом В. Винниченко згадував: «Директорія, розпочинаючи революцію, поставила її під прапор демократичних гасел: відновлення Української Народної Республіки, повернення всіх демократичних свобод, знищення старост і відживлення демократичних місцевих, як міських, так і земських, самоврядувань» [13, с. 132]. За пропозицією Голови Директорії було вирішено, що політичну систему відновленої УНР складе система «трудова рад». «Вищим же органом влади, – писав він, – було ухвалено Трудовий конгрес по тому самому принципу: мали право виборів тільки трудові елементи, велика ж буржуазія, класи паразитарні, експлуаторські цього права позбавлялись» [13, с. 134–135, 142]. Ця модель державності – «диктатура трудового люду» – й була закладена в «Декларації Директорії УНР» [19, с. 100–101].

Директорією та сформованим її урядом було відновлено дію законів УНР часів Центральної Ради, протягом січня 1919 р. ухвалено 66 законів та близько 100 постанов [23, с. 100]. 22 січня 1919 р. на Софіївській площі у Києві на масовому вічі Універсалом Директорії було проголошено соборність українських земель – «злуку Західної Української Народної Республіки з Наддніпрянською Народною Республікою – в одноцільну, суверенну Народну Республіку» [19, с. 107].

23–28 січня відбулась перша і остання сесія скликаного Трудового конгресу. Він почав виконувати функції передпарламенту: легітимізував владу Директорії та її уряду, поповнив склад Директорії, надав їй право видавати закони з наступним їх затвердженням сесією Конгресу, започаткував конституційне законодавство, ухваливши Акт злуки УНР та ЗУНР, Універсал та «Закон про форму влади на Україні», який делегати називали тимчасовою Конституцією УНР [24]. Проте Конгрес був вимушений перервати свою роботу під загрозою захоплення більшовиками Києва.

Рішення Державної наради Директорії у Вінниці 8 лютого про початок перемовин з Антантою призвело до виходу В. Винниченка із складу Директорії та відставки її уряду. Директорія затвердила новий склад Ради міністрів, ухвалила Тимчасовий закон «Про порядок внесення і затвердження законів в Українській Народній Республіці» [25]. Закон обмежував законотворчі повноваження уряду фактично необмеженими повноваженнями Голови Директорії С. Петлюри. На той час вона вже втратила всю територію Наддніпрянської України. Однак у відозві «До населення всієї соборної України» Голова Директорії обіцяв: «Уряд Республіки при першій змозі скличе Верховну Державну Раду, яка прозветься українським Парламентом з установчими функціями, до складу якого увійдуть представники найширших кіл українського громадянства. Цей парламент, а не хтось інший, розв'яже справу нашого державного устрою і дасть нарешті спокій, лад і силу Державі» [26, с. 235].

Своєрідним органом, що виконував тимчасово деякі парламентські функції, були державні наради з представників Директорії, уряду, Трудового конгресу, політичних партій та ін. У грудні 1919 р. в окупованому поляками Кам'ян-

ці-Подільському було засновано Українську Національну Раду, яка ставила метою скликати Державний Сейм для відновлення демократії, побудови парламентської республіки. Заступник Голови УН Ради С. Баран підготував проєкт конституції, який став основою для урядової комісії А. Ніковського та її проєкту «Основного державного закону Української Народної Республіки» [27, с. 184-188]. Він складався з 10 розділів, 158 артикулів (статей) і передбачав відродження держави «з демократично-республіканським, на основі парламентаризму, устроєм». У проєкті передбачались запобіжні заходи проти посилення особистої влади Голови Директорії.

Після тривалої тримісячної роботи урядова комісія підготувала два законопроєкти, які 12 листопада 1920 р. затвердив Голова Директорії, – «Закон про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» і «Закон про Державну Народну Раду Української Народної Республіки» [19, с. 114–116, 117–122]. Ці конституційні закони досить ретельно виписували розподіл повноважень між Директорією, Державною Народною Радою та Радою міністрів, містили нормативно-правове визначення порядку роботи передпарламенту.

Прийняті Директорією закони виявились останніми: «Варшавський договір» С. Петлюри з Ю. Пілсудським призвів до окупації Польщею більшої частини України, селянських повстань, наступу Червоної армії. В. Винниченко писав: «І знов треба щиро і відверто сказати, що коли б проти нас не було повстання нашого власного селянства й робітництва, то російський совітський уряд не зміг би нічого зробити проти нас...» [13, с. 180–182].

Історично коротким виявився державотворчий процес і в Західній Україні. Концепція державотворення була чітко сформульована вже у Маніфесті Української Національної Ради 19 жовтня 1918 р., напередодні утвореної з повноваженнями парламенту: визначена єдина українська територія, яка уконституїювалась як Українська держава; усім національним меншинам пропонувалося обрати своїх представників до УН Ради; вона розробить проєкт конституції [19, с. 93] З розпадом Австро-Угорської імперії УН Рада перебрала всю повноту влади у краї, визначила офіційну назву держави – Західно-Українська Народна Республіка (за тодішнім правописом – *В. Є.*), утворила уряд, організувала вибори органів місцевого самоврядування. Конституційні засади ЗУНР були визначені УН Радою вже 13 листопада 1918 р. у «Тимчасовому Основному законі про державну самостійність українських земель» [19, с. 96] УН Рада ініціювала укладання договору про злуку ЗУНР та УНР і соборність українських земель. Проте наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р. процес національного відродження був перерваний перемогою радянської влади на більшій частині території України і окупацією західноукраїнських земель Польщею, Румунією, Чехословаччиною.

Уряд ЗУНР, перебуваючи в еміграції, продовжував підготовку демократичного проєкту Основного Закону. За його дорученням наприкінці 1920 р. професор С. Дністрянський розробив проєкт Конституції ЗУНР, що узагальнив

і розвинув демократичні концепції вітчизняного державотворення [28, с. 375–381; 29, с. 165–185]. Засадничими особливостями проєкту є положення про ЗУНР як суверенну, правову, демократичну національну державу, яка визнає людину з її правами і свободами важливою соціальною цінністю. Влада в державі заснована на конституційному принципі поділу на законодавчу, виконавчу й судову з широким місцевим самоврядуванням.

Для «обґрунтування тривалої народної влади в державі», вважав вчений, варто скликати Установчі збори на основі загального, прямого й таємного голосування без різниці статі. Одночасно з виборами до Установчих зборів повинні відбутися й вибори Президента республіки. Збори приймають Конституцію ЗУНР, затверджують адміністративно-територіальний поділ республіки, розробляють закон про вибори депутатів парламенту й місцевих представницьких органів, приймають необхідні податкові та фінансові закони. Організація публічної влади за проєктом передбачала однопалатний парламент – Народну Палату, обрану на чотири роки на основі загального, рівного й прямого виборчого права при таємному голосуванні. Для внесення змін і доповнень до Конституції з ініціативи парламенту або за результатами республіканського референдуму скликається спеціальний представницький орган – Загальнодержавна Рада. Крім перегляду або внесення змін до Основного Закону, вона ухвалює рішення щодо надзвичайних заходів в державі у випадку війни або дострокового припинення повноважень Президента республіки.

До системи органів виконавчої влади входять Президент республіки, уряд – Державна Рада й місцеві органи виконавчої влади. Президент обирається строком на чотири роки і є главою держави, очолює виконавчу владу, призначає членів уряду, «слідкує за законністю управління». Судова система включає загальні й спеціальні суди, Державний судовий трибунал і главу Державної юстиції. «Судді призначаються Президентом республіки, або заступаючим його Головою Державної юстиції, остаточно і на все життя». Участь народу в правосудді забезпечується мировими судами за участі народних засідателів або присяжних. Верховне правосуддя належить Державному судовому трибуналу, до повноважень якого віднесений також контроль за конституційністю законів, дотримання рамок компетенції представницьких органів, виконання обов'язків депутатами парламенту, затвердження його рішень із політичних звинувачень та ін.

Конституційний проєкт С. Дністрянського містить важливі положення про організацію та правові засади діяльності представницьких органів на місцях, про статус державних службовців, про порядок проведення референдумів різного рівня та ін. «Як політичний власник національної території український народ є носієм територіального верховенства в державі... Всі інші народи, які постійно проживають у державі, беруть пропорційну участь як у створенні й організації волевиявлення народу, так і його здійсненні». Проєкт Конституції ЗУНР залишився нереалізованим, однак її норми і принципи відповідали самим досконалим конституційним доктринам того часу й робили честь вітчизняному конституціоналізму.

Висновки. Концепції державотворення доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. відобразили усю складність державотворення, внутрішнього і геополітичного становища України. Діячі Української Центральної Ради започаткували розбудову Української Народної Республіки, демократичного державотворення, вітчизняний парламентаризм. Найбільш визначним є внесок в розробку концептуальних основ державного будівництва М. Грушевського і В. Винниченка, які своєю політичною публіцистикою і керівництвом УЦР і Генеральним Секретаріатом сприяли державотворчому процесу, розв'язанню його нагальних проблем. Вершинами конституційного процесу в УНР стали III і IV Універсали, основоположні закони, Конституція УНР. Важливу роль у відновленні УНР зіграла її Директорія з моделлю «трудової демократії», у відстоюванні територіальної цілісності України, соборності її земель.

Для діячів Західно-Української Народної Республіки характерним було тяжіння до класичних зразків європейського парламентаризму, швидке створення демократичних інститутів держави. Законотворчі й установчі заходи УН Ради – утворення уряду, розбудова системи органів місцевого самоврядування, «Тимчасового Основного Закону», злука з УНР – стали реальним втіленням суверенітету західноукраїнського народу, його державності. У конституційному проєкті С. Дністрянського втілились основні положення і принципи правової держави.

Оцінюючи наслідки, значення і уроки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., М. Грушевський писав, що не дивлячись на величезні болісні втрати, народом були скинуті кайдани, найтяжче московське ярмо, покінчено з духовним холопством, холуйством раба, відновлена, хай ненадовго, державна самостійність, розгорнута широка соціальна програма, утверджено наше національне існування [10, с. 158–160, 229–236, 238–243]. Доводив важливість історичних зв'язків із Заходом, «західної орієнтації», свого, українського права – «однакового закону не складеш для Сибіру і України». У брошурі «На порозі Нової України» дійшов висновку: для її досягнення важливий «певний моральний ригоризм, ... конче потрібний для успіху, розвитку й твердості демократичного ладу... Тільки тоді, коли держава, громада стане не пустою вивіскою, ... а дійсним центром мислі і волі, предметом культу, релігії, яким вона була для старинного елліна або римлянина; тоді тільки збудується Велика Україна...» [10, с. 248–252].

Уроками для нинішніх державотворців залишаються й невирішені соціально-економічні проблеми в УНР століття тому, втрату соціальної опори влади, невизначений правовий статус опозиції, невинуваті сподівання на іноземну допомогу.

Список літератури

1. Копиленко О. Л. «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність. Київ : Либідь, 1991. 183 с.
2. Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 260 с.

3. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : ДП НВЦ Пріоритети, 2012. 522 с.
4. Верстюк В. Революційна влада і суспільство: механізми взаємовпливу та взаємодії. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. 2012. Вип. 8. С. 5–43.
5. Яневський Д. Проект «Україна»: Грушевський. Скоропадський. Петлюра. Таємна історія української державності. Харків : Фоліо, 2012. 917 с.
6. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні: історія, теорія та практика. Харків : Право, 2017. С. 275–291.
7. Єрмолаєв В. М. Грушевський про установчу владу українського народу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 4. С. 16–28.
8. Єрмолаєв В. М. Досвід першого вітчизняного парламенту в оцінках М. Грушевського. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 30–46.
9. Українська суспільно-політична думка у 20-му столітті : Документи і матеріали : у 2 т. / уклад. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. Б. м. : Сучасність, 1983. Т. 1. 510 с.
10. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 4, кн. I. Львів : Світ, 2007. 407 с. ; кн. II. Львів : Світ, 2013. 556 с.
11. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали : у 2 т. / НАН України ; Ін-т історії України ; Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ : Наук. думка, 1996. 588 с.
12. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали : у 2 т. / НАН України ; Ін-т історії України ; Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. Київ : Наук. думка, 1997. 422 с.
13. Винниченко В. Відродження нації: Репринт. відтвор. вид. 1920 р. Ч. I, II, III. Київ : Політвидав України, 1990. 542 с.
14. Грушевський М. С. На порозі Нової України. Гадки і мрії. Київ : Наук. думка, 1991. 120 с.
15. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920) : у 4 ч. : Галицька Руїна. Доба Центральної Ради. Доба Гетьманщини. Доба Директорії. 2-е вид. Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. 543 с.
16. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 : у 4 т. Т. 1. Відень : Б.в., 1921. 151 с.
17. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.
18. Туган-Барановський М. И. К лучшему будущему : сб. социал.-филос. произведений. Москва : Рос. полит. энцикл., 1996. 369 с.
19. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософ. і соціол. думка, 1992. 272 с.
20. Скоропадський П. П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / пер. з рос. Київ : Наш формат, 2017. 456 с.
21. Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 260 с.
22. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6, кн. 1 : Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Київ ; Філадельфія, 1995. 470 с.
23. Український парламентаризм: минуле і сучасне / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Парлам. вид-во, 1999. 368 с.
24. Вісник Української Народної Республіки. 1919. 8 лютого.
25. Вісник державних законів для всіх земель УНР. 1919. Вип. 8.
26. Петлюра С. Статті, листи, документи. Нью-Йорк, 1956. Т. 1. 261 с.
27. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / В. Ф. Солдатенко (керівник). Київ : Парлам. вид-во, 2007. 576 с.
28. Дністрянський С. Загальна наука права і політика. Т. 1 Львів : Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2019. 428 с.
29. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів : Львів. держ. ун-т. 1999. 229 с.

References

1. Kopylenko, O.L. (1991). "Ukrayinska ideya" M. Grushevskogo: istoriya i suchasnist. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Myronenko, O.M. (2002). Vytoky ukrayinskogo revolyucijnogo konstytucionalizmu 1917–1920 rr. Teoretyko-metodologichnyj aspekt. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koreczkogo [in Ukrainian].
3. Soldatenko, V.F. (2012). Revolyucijna doba v Ukrayini (1917–1920 roky): logika piznannya, istorychni postati, klyuchovi epizody. Kyiv: Priorytety [in Ukrainian].
4. Verstyuk, V. (2012). Revolyucijna vlada i suspilstvo: mexanizmy vzajemovplyvu ta vzayemodiyi. *Problemy vyvchennya istoriyi Ukrayins`koyi revolyuciyi 1917–1921 rokiv – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921, issue 8, 5–43* [in Ukrainian].
5. Yanevskiy, D. (2012). Proekt "Ukrayina": Hrushevskiy. Skoropadskiy. Petliura. Taiemna istoriia ukrainskoi derzhavnosti. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
6. Yermolaiev, V.M. (2017). Vyshhi predstavnyczki organy vlady v Ukrayini: istoriya, teoriya ta praktyka. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Yermolaiev, V.M. (2020). M. Grushevskiy`j pro ustanovchu vladu ukrayins`kogo narodu. *Visnyk Natsionalnoi akademiji pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, issue 4, 16–28* [in Ukrainian].
8. Yermolaiev, V.M. (2017). Dosvid pershoho vitchyznianoho parlamentu v otsinkakh M. Hrushevskoho. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, issue 1 (88), 30–46* [in Ukrainian].
9. Ukrayinska suspilno-politychna dumka u 20-mu stolitti. (1983). (Vols. 1–2); Vol. 1: Dokumenty i materialy [in Ukrainian].
10. Grushevskiy, M.S. (2007). Tvory. (Vols. 1–50); Vol. 4. Book 2. Lviv: Svit [in Ukrainian].
11. Ukrayinska Centralna Rada: Dokumenty i materialy. (1996). (Vols. 1–2); Vol. 1. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
12. Ukrayinska Centralna Rada: Dokumenty i materialy. (1996). (Vols. 1–2); Vol. 2. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
13. Vynnychenko, V. (1990). Vidrodzhennya nacyi: Reprynt. vidtvor. vyd. 1920 r. Part I, II, III. Kyiv: Polityvydav Ukrayiny [in Ukrainian].
14. Grushevskiy, M.S. (1991). Na porozi Novoyi Ukrayiny. Gadky i mriyi. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
15. Doroshenko, D. (1969). Moyi spomy ny pro nedavnye mynule (1914–1920). Miunkhen: Ukr. vyd-vo [in Ukrainian].
16. Khrystiuk, P. (1921). Zamitky i materialy do istoriyi Ukrayinskoyi revolyuciyi. 1917–1920. (Vols. 1–4); Vol. 1. Viden: B.v. [in Ukrainian].
17. Yermolayev, V.M. (2021). Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Tugan-Baranovskij, M.I. (1996). K luchshemu budushhemu: sb. social-filos. proizvedenij. Moscow: Ros. polit. jencikl. [in Russian].
19. Konstytucijni akty Ukrayiny 1917–1920. Nevidomi konstytuciyi Ukrayiny. (1992). Kyiv: Filos. i sociol. dumka [in Ukrainian].
20. Skoropadskiy, P.P. (2017). Spohady: kinets 1917 – gruden 1918. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
21. Myronenko, O.M. (2002). Vytoky ukrainskoho revoliutsiinoho konstytutsionalizmu 1917–1920 rr. Teoretyko-metodologichnyi aspekt. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho [in Ukrainian].
22. Lypynskiy, V. (1995). Povne zibrannya tvoriv, arxiv, studiyi. (Vols. 1–6); Vol. 1: Lysty do brativ-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu. Kyiv, Filadelfiia [in Ukrainian].
23. Ukrayinskyj parlamentaryzm: mynule i suchasne. (1999). Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
24. Visnyk Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. (1919) [in Ukrainian].
25. Visnyk derzhavnykh zakoniv dlia vsikh zemel UNR. (1919) [in Ukrainian].

26. Petlyura, S. (1956). Statti, lysty, dokumenty. (Vol. 1). New York [in Ukrainian].
27. Ukrayinskyj vybir: politychni systemy XX stolittya i poshuk vlasnoyi modeli suspilnoho rozvytku. (2007). Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
28. Dnistrianskyj, S. (2019). Zagalna nauka prava i polityka. (Vol. 1). Lviv: Vyd-vo Ukr. katol. [in Ukrainian].
29. Ctetsiuk, P. (1999). Stanislav Dnistrianskyj yak konsty ucionalist. Lviv: Lviv. derzh. un-t [in Ukrainian].

Yermolaiev V. N., Doctor of Law, Full Professor, Director of the Institute of Postgraduate Education of the Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: iposvita@nlu.edu.ua ; ORCID 0000-0002-3305-6591

Concepts of state formation of the era national liberation competition (1917–1920)

The article considers the concepts of state formation of the era of national liberation struggles (1917–1920) – M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, M. Tugan-Baranovsky, P. Skoropadsky, S. Petliura, S. Dnistriansky. They are based on the ideas of building a sovereign, democratic, parliamentary republic (UPR) or an alternative hetman Ukrainian state or a democratic state governed by the rule of law (ZUNR). They enriched the state and legal thought, theoretical models of Ukrainian statehood, accumulated the program principles of political parties and public organizations. The short duration of the existence of the UPR and ZUNR does not cancel out the fruitful state-building experience of its leaders and people, democratic law-making, labor monarchy (V. Lypynsky), parliamentary-presidential republic as a democratic, legal, social state (S. Dnistriansky).

Particular attention is paid to the political journalism of M. Hrushevsky and V. Vynnychenko, the constitutional projects of domestic statesmen. They are based on a short but fruitful state-building experience, hopes for a real prospect of establishing Ukrainian national statehood with the support of the international community. The article draws attention to the simplified idea of some researchers about the “federalism” of M. Hrushevsky and other figures of the Central Council, the main reasons for its fall, the impact of geopolitical factors on state-building processes in Ukraine, which is a violation of methodological principles of historicism and objectivity. The positive potential of state formation in 1917–1920 and its unresolved theoretical and practical problems will remain an instructive example for current and future domestic statesmen.

Keywords: parliamentary model of statehood; autonomy; sovereignty; federation; UPR; Directory; ZUNR.

Рекомендоване цитування: Єрмолаєв В. М. Концепції державотворення доби національно-визвольних змагань (1917–1920 роки). *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 37–50. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.233717>.

Suggested Citation: Yermolaiev, V.N. (2021). Kontseptsii derzhavotvorennia doby natsionalno-vyzvolnykh zmahan (1917–1920 roky) [Concepts of state formation of the era national liberation competition (1917–1920)]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 154, 37–50*. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.233717> [in Ukrainian].

Надійшла до редакції 08.06.2021 р.